

Anna Sokół-Klein

T

Teksty ezoteryczne w mediach w świetle krytycznej analizy dyskursu

JĘZYKOZNAWSTWO

DYSKURS PRASOWY I TELEWIZYJNY

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

**Teksty ezoteryczne
w mediach w świetle
krytycznej analizy
dyskursu**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Anna Sokół-Klein

**Teksty ezoteryczne
w mediach w świetle
krytycznej analizy
dyskursu**

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO
ŁÓDŹ 2017

Anna Sokół-Klein –Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny
Katedra Współczesnego Języka Polskiego, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT

Małgorzata Karwatowska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciątkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Aleksandra Urzędowska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Wojciechowska

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

© Copyright by Anna Sokół-Klein, Łódź 2017

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2017

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.07827.16.0.M

Ark. wyd. 17,4; ark. druk. 18,5

ISBN 978-83-8088-667-4

e-ISBN 978-83-8088-668-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	9
1. Stan badań	13
1.1. Krytyczna analiza dyskursu	13
1.1.1. Tekst a dyskurs.....	13
1.1.2. Analiza dyskursu i krytyczna analiza dyskursu	15
1.2. Teksty dotyczące wróżb i magii.....	19
2. Założenia metodologiczne.....	25
2.1. Dyskurs	25
2.1.1. Dyskurs – przegląd definicji.....	25
2.1.2. Dyskurs – tekst w kontekście	30
2.1.3. Interakcyjny model dyskursu	30
2.2. Krytyczna analiza dyskursu	31
2.2.1. KAD – przegląd najważniejszych definicji.....	32
2.2.2. Krytyczna analiza dyskursu jako pole badań interdyscyplinarnych.....	32
2.2.3. Krytyczne ujęcie w KAD	36
3. Psychologiczno-społeczny kontekst ezoteryzmu	39
3.1. Ezoteryzm	39
3.1.1. Definicja ezoteryzmu	39
3.1.2. Źródła ezoteryzmu.....	42
3.1.3. Zainteresowanie ezoteryzmem w XXI wieku – dane statystyczne...	43
3.1.4. Formy ezoteryzmu a chrześcijaństwo.....	61

4. Klasyfikacja i charakterystyka analizowanych czasopism ezoterycznych	65
4.1. Podział czasopism ze względu na ich dominantę tematyczną	66
4.1.1. Czasopisma o wróżbiarskiej dominancie tematycznej.....	66
4.1.2. Czasopismo, którego dominantą tematyczną są tajemnicze i niewyjaśnione naukowo zjawiska	68
4.1.3. Czasopismo w całości poświęcone alternatywnym metodom leczenia.....	69
4.2. Podział czasopism ze względu na szatę graficzną	70
4.2.1. Czasopisma o bogatej i atrakcyjnej szacie graficznej.....	70
4.2.2. Czasopisma o uboższej szacie graficznej.....	74
5. Charakterystyka ezoterycznych gatunków prasowych i telewizyjnych.....	81
5.1. Charakterystyka wybranych gatunków gazet ezoterycznych	81
5.1.1. Horoskop	82
5.1.1.1. Kosmogram a horoskop gazetowy.....	83
5.1.1.2. Konstrukcja i tematyka horoskopów	85
5.1.2. Definicja, struktura i tematyka listów do redakcji.....	95
5.1.3. Definicja, struktura i tematyka artykułów poradnikowych.....	105
5.1.4. Definicja i budowa reklamy o tematyce ezoterycznej	117
5.1.4.1. Reklama działalności wrózek i uzdrowiaczy	117
5.1.4.2. Reklama produktów leczniczych	121
5.1.4.3. Elementy wizualne reklam o charakterze ezoterycznym	122
5.2. Charakterystyka ezoterycznych gatunków telewizyjnych	124
5.2.1. „Wróżki” i „Tajemnice losu” – interaktywne programy rozrywkowe	126
5.2.1.1. Konstrukcja programów.....	127
5.2.1.2. Strona wizualna programów	136
5.2.2. „Ręce, które leczą”	139
5.2.2.1. Konstrukcja programu	142
5.2.2.2. Strona wizualna programu	151
6. Analiza językowa ezoterycznego dyskursu prasowego i telewizyjnego	155
6.1. Poradnictwo jako forma władzy	156
6.1.1. Cechy poradnictwa w mediach.....	156
6.1.2. Władza w relacji doradca–radzący się.....	161

6.2. Perswazja a manipulacja	164
6.2.1. Perswazja i manipulacja – przegląd ważniejszych definicji	164
6.2.2. Perswazja i manipulacja jako przykład asymetrycznej relacji nadawczo-odbiorczej.....	172
6.3. Analiza językowa prasowego dyskursu ezoterycznego.....	176
6.3.1. Sposoby oddziaływania o charakterze perswazyjno-manipulacyjnym	176
6.3.1.1. Argumentacja	176
6.3.1.2. Środki leksykalne	182
6.3.1.3. Środki morfologiczne kształtujące relacje nadawczo- -odbiorcze	192
6.3.2. Sposoby oddziaływania o charakterze manipulacyjno-perswazyjnym	200
6.3.2.1. Argumentacja	200
6.3.2.2. Środki leksykalne	207
6.3.2.3. Środki stylistyczne	212
6.4. Analiza językowa ezoterycznego dyskursu telewizyjnego.....	223
6.4.1. Sposoby oddziaływania o charakterze perswazyjno-manipulacyjnym	224
6.4.1.1. Argumentacja	224
6.4.1.2. Środki leksykalne	226
6.4.1.3. Środki morfologiczne kształtujące relacje nadawczo- -odbiorcze	237
6.4.2. Sposoby oddziaływania o charakterze manipulacyjno-perswazyjnym	238
6.4.2.1. Psychologiczne sposoby oddziaływania na odbiorcę	238
6.4.2.2. Językowe sposoby oddziaływania na odbiorcę	243
6.4.2.2.1. Argumentacja.....	243
6.4.2.2.2. Środki stylistyczne	247
6.4.2.2.2.1. Stylistyczna wartość środków słowotwórczych	247
6.4.2.2.2.2. Środki stylistyczno-składniowe.....	250
6.4.2.2.2.3. Leksykalne środki stylistyczne.....	267
Zakończenie	271
Wykaz skrótów	277
Bibliografia.....	279

Wstęp

Zainteresowanie człowieka przyszłością sięga czasów zamierzchłych. Już Etruskowie słynęli ze swojego zamięłowania do wróżb. Wróżyli z lotu ptaka, wnętrzości zwierząt ofiarnych, płomieni czy kształtu chmur. Z kolei wróżbiarskie zainteresowania starożytnych Germanów opisuje w jednym ze swoich dzieł Tacyt (1957, s. 270), a w licznych życiorysach Plotyna można przeczytać, że był on zwolennikiem astrologii i magii (Tatarkiewicz 2004, s. 166–171). Wiara we wróżby nie zniknęła i w XXI w., o czym świadczą badania przeprowadzone, między innymi w 2011 roku¹, przez CBOS. Z kolei dane GUS-u, opublikowane w tygodniku „Wprost” przez Krzysztofa Trębskiego i Małgorzatę Zdziechowską (2007, nr 32/33), pokazują, że Polacy miesięcznie wydają ponad dwa razy więcej pieniędzy na wróżby, horoskopy i talizmany (4,4 zł) niż na edukację (2 zł).

Człowiek coraz częściej ze swoimi problemami zwraca się do wróżki zamiast do psychologa czy księdza. Podobnie jest z medycyną niekonwencjonalną. Nagłaśniana przez media korupcja w środowisku lekarskim czy brak poprawy stanu zdrowia po zastosowaniu wielu środków farmakologicznych sprawiają, że coraz więcej osób korzysta z nietradycyjnych metod leczenia. Moda na chodzenie do wrózek i bioenergoterapeutów zyskuje więc na popularności, co owocuje powstawaniem wielu sklepów, w których można kupić książki i czasopisma o tematyce ezoterycznej. Z kolei Internet, radio czy prasa oferują niezwykle dużą liczbę reklam usług wróżbiarskich i (rzadziej) bioenergoterapeutycznych. Także w telewizji o różnych porach emitowane są programy, za pośrednictwem których można skontaktować się z wróżką czy uzdrowiaczem². Dlaczego korzystanie z usług wrózek i bioenergoterapeutów

¹ Praca została napisana w 2012 roku i uwzględnia analizę czasopism oraz programów telewizyjnych z lat 2008–2012, dlatego w pracy zawarte są raporty badań CBOS-u do roku 2011. Dane statystyczne CBOS-u zostaną przedstawione w trzecim rozdziale książki.

² Duża liczba programów telewizyjnych typu „Wróżki” czy „Tajemnice losu”, a co za tym idzie komercjalizacja sfery dotyczącej ezoteryki, zaowocowała powstaniem serialu („Mamuśki”) bądź skeczów („Wróżbita Wojciech” prezentowany przez kabaret Czesław) parodiujących działalność wrózek i wróżbitów.

stało się tak popularne w XXI wieku? Czy ma na to wpływ ekonomiczna sytuacja kraju, czy raczej jest to związane z indywidualną kondycją jednostki? Czy ufność człowieka w to, co mówią wróżki bądź uzdrowiacze, wynika z umiejętnie stosowanych przez nich technik perswazyjno-manipulacyjnych, czy może jest rezultatem wiary jednostki w posiadaną przez nich „moc sprawczą”? A może wrózkami i uzdrowiaczami kieruje zwykła chęć pomocy człowiekowi zagubionemu we współczesnej rzeczywistości? Powyższe pytania stały się inspiracją do podjęcia tematu tej pracy, a udzielenie na nie odpowiedzi okazało się możliwe dzięki posłużeniu się perspektywą badawczą krytycznej analizy dyskursu. Jak zauważa Marek Czyżewski: „W myśl jej [analizy – A.S.K.] założeń, badanie od początku musi mieć wielostronny, możliwie zintegrowany charakter, tzn. łączyć analityczną kompetencję identyfikowania struktur konwersacyjnych i tekstowych z wyobraźnią socjologiczną, historyczną i psychologiczną” (Czyżewski 2005, s. 55). Krytyczna analiza dyskursu, której celem jest zestawienie analizy lingwistycznej tekstu z kontekstem, pozwala więc dostrzec związek pomiędzy czytaniem tekstów ezoterycznych, oglądaniem programów wróżbiarskich i korzystaniem z usług jasnowidzów a ogólną sytuacją ekonomiczno-polityczną kraju oraz indywidualną kondycją jednostki.

Kolejną przyczyną rozpoczęcia badań naukowych w zakresie analizy tekstów ezoterycznych był fakt, iż zarówno gazety, jak i programy wróżbiarskie nie doczekały się szerszych opracowań, zaś bibliografia naukowa dotycząca samego języka wróżb jest niezwykle uboga.

Książka składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii i wykazu skrótów. W stanie badań omówiono najważniejsze publikacje poświęcone relacji tekst–dyskurs, a także artykuły odnoszące się do takich zagadnień, jak analiza dyskursu czy krytyczna analiza dyskursu. Następnie przedstawiono prace, w których językoznawcy skupili się na kwestiach dotyczących magii językowej, sposobów nazywania sił nadprzyrodzonych, analizy językowej zaklęć i horoskopów, a także tekstów znajdujących się w czasopismach o charakterze ezoterycznym. Z kolei podrozdział zatytułowany *Założenia metodologiczne* został poświęcony omówieniu takich zagadnień, jak dyskurs i krytyczna analiza dyskursu.

W rozdziale pt. *Psychologiczno-społeczny kontekst ezoteryzmu* scharakteryzowano pojęcie, jakim jest ezoteryzm, opisano raporty badań CBOS-u z lat 1997, 2006 i 2011 oraz przedstawiono stanowisko Kościoła katolickiego w sprawie różnorodnych praktyk ezoterycznych. Wszelkie dane statystyczne zostały skonfrontowane z informacjami pojawiającymi się w materiale źródłowym. W rozdziale *Klasyfikacja i charakterystyka analizowanych czasopism ezoterycznych* omówiono zmiany, jakie dokonały się na przestrzeni kilkunastu

lat w tematyce i szacie graficznej analizowanych czasopism. W rozdziale *Charakterystyka ezoterycznych gatunków prasowych i telewizyjnych* scharakteryzowano te gatunki prasowe (analiza obejmuje aspekt strukturalny, pragmatyczny, poznawczy i stylistyczny), które wskazują na asymetryczną relację nadawczo-odbiorczą. Należą do nich: horoskop, list do redakcji, artykuł poradnikowy i reklama ezoteryczna. Wśród omówionych programów ezoterycznych znalazł się taki gatunek, jak interaktywny program rozrywkowy („Wróżki” i „Tajemnice losu”) oraz złożona z wielu elementów hybryda gatunkowa („Ręce, które leczą”). W ostatnim rozdziale (*Analiza językowa dyskursu prasowego i telewizyjnego*) poddano analizie językowej ponad 300 wybranych tekstów (należących do wspomnianych gatunków) z 31 numerów takich czasopism, jak: „Wróżka” (6 numerów), „Gwiazdy mówią...” (8 numerów), „Nieznany Świat” (10 numerów) i „Uzdrowiacz” (7 numerów) z lat 2008–2012³. W przypadku dyskursu telewizyjnego omówiono po 3 odcinki programów „Wróżki” i „Tajemnice losu” oraz 7 odcinków programu „Ręce, które leczą”⁴. Analiza dyskursu prasowego i telewizyjnego została jednak poprzedzona pewnymi objaśnieniami terminologicznymi. Z uwagi na to, że dyskurs ezoteryczny charakteryzuje się asymetryczną relacją nadawczo-odbiorczą, która między innymi wynika z tego, że kontakt pomiędzy wróżką/bioenergoterapeutą a czytelnikiem/telewidzem głównie oparty jest na sytuacji poradniczej, najpierw skoncentrowano się na krótkim omówieniu poradnictwa występującego w mediach i na wyjaśnieniu specyfiki relacji, jaka występuje pomiędzy doradcą a radzącym się. Ponieważ doradzanie związane jest z wywieraniem wpływu na odbiorcę, kolejnym etapem było krótkie objaśnienie takich pojęć, jak perswazja i manipulacja, które w kontekście pełnionej przez nadawcę funkcji doradczej są formą dominacji nad czytelnikiem/telewidzem. Asymetryczna relacja jest ważna z punktu widzenia krytycznej analizy dyskursu, często koncentrującej się na opisie tych elementów życia społecznego, w których można zauważyć jakąkolwiek nierówność (powstałą na skutek dominacji) jednych grup społecznych względem drugich oraz starającej się odkryć, w jaki sposób odzwierciedlone są w dyskursie wszelkie relacje władzy. Analiza językowa ezoterycznego dyskursu prasowego i telewizyjnego zawiera zatem charakterystykę tych środków językowych

³ Liczba wykorzystanych do badań tygodników i miesięczników uzależniona była od ich objętości (najobszerniejsze jest czasopismo „Wróżka”, przez co zawiera najwięcej artykułów poradnikowych czy listów do redakcji, dlatego sześć egzemplarzy wystarczyło do analizy obecnego tam dyskursu). W rozdziale zatytułowanym *Klasyfikacja i charakterystyka analizowanych czasopism ezoterycznych* analizie zostały poddane czasopisma od numeru, który ukazał się jako pierwszy (czyli w latach 90. XX wieku).

⁴ Liczba analizowanych programów również uzależniona jest od długości ich trwania. Program „Ręce, które leczą” trwa pół godziny, podczas gdy pozostałe są godzinne.

(perswazyjno-manipulacyjnych i manipulacyjno-perswazyjnych), które świadczą o nierównorzędnej relacji nadawczo-odbiorczej.

Zakończenie pracy stanowią najważniejsze wnioski, jakie nasunęły się po analizie dyskursu ezoterycznego oraz krótkie refleksje wynikające z dość kontrowersyjnej tematyki tej pracy.

Książka ta nie powstałaby, gdyby nie wsparcie wielu osób.

Pragnę w tym miejscu serdecznie podziękować przede wszystkim Pani Profesor Barbarze Kudrze, promotorce mojej pracy, która zawsze służyła wiedzą i pomocą. Dziękuję za wszystkie wskazówki, cenne uwagi oraz za dużą życzliwość.

Dziękuję Pani Profesor Ewie Szkudlarek-Śmiechowicz za pracę włożoną w szczególowe przeczytanie rozprawy i za wszystkie komentarze wzbogacające merytoryczną warstwę książki.

Z całego serca dziękuję również Pani Profesor Małgorzacie Karwatowskiej za mnóstwo cennych uwag oraz za wszystkie komentarze, dzięki którym praca jest jeszcze lepsza. Dziękuję za pomoc i niezwykle życzliwość.

Szczególne podziękowania kieruję do mojej Rodziny i Przyjaciół. Dziękuję mojemu kochanemu Mężowi za wyrozumiałość, cierpliwość, ciepło i nieopisane wsparcie. Dziękuję mojej cudownej i niezastąpionej Mamie, na pomoc której zawsze mogę liczyć. Dziękuję moim Przyjaciołom, szczególnie Oli, za wsparcie i wszystkie rozmowy dotyczące niekiedy trudnej tematyki pracy.

1. Stan badań

1.1. Krytyczna analiza dyskursu

1.1.1. Tekst a dyskurs

Opis literatury dotyczącej krytycznej analizy dyskursu wypada rozpocząć od przedstawienia wybranych prac wyjaśniających różnice między tekstem a dyskursem, gdyż prawie do końca XX wieku oba te pojęcia były przez niektórych badaczy stosowane wymiennie.

Rozważania dotyczące tekstu sięgają starożytnej retoryki. Już główne założenia sztuki oratorskiej (*inventio, dispositio, elocutio, memoratio*) stanowiły podwaliny dyskursu perswazyjnego (por. Duszak 1998, s. 22–23; de Beaugrande, Dressler 1990, s. 33). Znaczący wpływ na rozwój językoznawstwa tekstowego miał jednak europejski strukturalizm, szczególnie lata 60. XX wieku, w których powstało wiele prac dotyczących gramatyk tekstu będących rozwinięciem istniejących gramatyk zdania¹. Badania nad gramatyką tekstu, między innymi przeprowadzone przez Janosá Péteőfię i Teuna van Dijká, wskazywały jednak na znaczące różnice między wspomnianymi gramatykami, czego dowodem jest wydana w 1972 roku książka Teuna van Dijká, zatytułowana *Some Aspects of Texts Grammars* (1972), w której autor analizuje teksty literackie i poetyckie. Wynikiem wspomnianych badań „było podważenie twierdzenia, że zjawiska tekstowe można tłumaczyć, uzupełniając istniejące reguły gramatyczne na poziomie zdania” (Duszak 1998, s. 30). Rozwijająca się w latach 80. ubiegłego wieku lingwistyka tekstualna (jako alternatywa do gramatyki tekstu) zakładająca, iż „językoznawstwo tekstowe (...) oznacza raczej każdą pracę językoznawczą, której podstawowym przedmiotem badań jest tekst” (de Beaugrande,

¹ Dokładne źródła strukturalistyczne mające udział w rozwoju lingwistyki tekstu podaje Anna Duszak (1998, s. 24–27).

Dressler 1990, s. 33), rozumie tekst jako zdarzenie komunikacyjne. Zakłada to relacyjny charakter różnych dziedzin językowych, dzięki czemu możliwy jest opis odmiennych zjawisk lingwistycznych (morfologicznych, składniowych itd.) jako istotnych z punktu widzenia semantyki czy pragmatyki. Z kolei lata 90. XX wieku to zmiana orientacji z tekstowej na dyskursową (por. Gajda 2005, s. 13), co skutkuje patrzeniem na tekst jako na twór niezależny od sytuacji i na dyskurs jako na obiekt osadzony w szeroko rozumianym kontekście. Efektem tej zmiany jest bardzo bogata literatura próbująca zdefiniować, czym są tekst i dyskurs. Publikacje naukowe, w których badacze nakreślają różnice między tymi pojęciami, stały się szczególnie popularne w ostatnim dziesięcioleciu. Scharakteryzowane zostaną te, które są najistotniejsze dla tej pracy.

Ważną publikacją, ukazującą bogaty stan badań dotyczący tekstu i (w mniejszym stopniu) dyskursu, jest artykuł Jerzego Bartmińskiego zatytułowany *Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej* (1998). Autor krótko charakteryzuje założenia tekstologii niemieckiej, a także teorii tekstu badanej przede wszystkim przez Marię Renatę Mayenową (1971, 1974a, 1974b, 1976, 1978) i Teresę Dobrzyńską (1974, 1983, 1986, 1990, 1992, 1993, 1996). Przedstawiając wiele koncepcji dotyczących głównie tekstu, badacz formułuje własną definicję tego pojęcia². W badaniach nad dyskursem Jerzy Bartmiński podkreśla istotną rolę Deborah Shiffrin (1994)³ oraz Teuna van Dijka (1972, 1973, 1980, 1990)⁴ oraz konstruuje krótką definicję dyskursu⁵. Warto tu również przytoczyć niezwykle ważną pozycję, jaką jest *Tekstologia* Jerzego i Stanisławy Bartmińskich (2009), w której autorzy (między innymi) charakteryzują główne kierunki i szkoły badań nad tekstem, opisują sytuację tekstologii polskiej oraz dokładnie definiują, czym jest tekst i dyskurs.

² Dla Jerzego Bartmińskiego tekst to „ponadzdaniowa jednostka językowa, makroznak, mający określone nacechowanie gatunkowe i stylowe (*kwalifikator tekstu*), poddający się całościowej interpretacji semantycznej i komunikatywnej, wykazujący integralność strukturalną oraz spójność semantyczną i podlegający wewnętrznemu podziałowi semantycznemu – a w przypadku tekstów dłuższych – także logicznemu i kompozycyjnemu”. Dla badacza tekst nie jest zatem tylko „konstrukcją jednostek językowych (wyrazów, zdań), lecz *produktem języka* (...) o złożonej, *polifonicznej* strukturze” (1998, s. 17).

³ Autorka w swoich badaniach nad dyskursem skupia się na relacji między strukturą a funkcją języka, tekstem a kontekstem oraz dyskursem językowym a komunikacją społeczną.

⁴ Holenderski językoznawca podkreśla interdyscyplinarne podejście do rozważań nad dyskursem.

⁵ Dla Jerzego Bartmińskiego dyskurs to „ciąg wypowiedzi (użycia tekstów w aktach mowy) składających się na proces komunikacji językowej” (1998, s. 19).

Istotnym opracowaniem okazał się także artykuł Macieja Kawki (1998). Autor, przytaczając definicje terminu dyskurs (za badaczami wielu nauk humanistycznych), zauważa też, iż „definicja tekstu nie została dotychczas sformułowana dostatecznie precyzyjnie” (1998, s. 35)⁶. Z kolei Grażyna Sawicka (2000) zwraca uwagę na dużą heterogeniczność w definiowaniu tekstu często utożsamianego z takimi pojęciami, jak: *dyskurs*, *wypowiedź* czy *akt mowy*. Autorka formułuje zewnętrzne wyznaczniki tekstów i dyskursów.

Istotny dla rozważań metodologicznych niniejszej pracy jest artykuł Stanisława Gajdy (2005). Autor dostrzega i charakteryzuje obecne w badaniach nad tekstem tendencje związane ze zmianą orientacji tekstowej na dyskursową⁷.

Na uwagę zasługuje także piąta i dwunasta seria publikacji *Język a komunikacja*. W pierwszej z wymienionych – *Aspekty współczesnych dyskursów* (2004) – zamieszczone zostały publikacje dotyczące różnorodnego spojrzenia na dyskurs. Warto wspomnieć o artykule Rafała Leonowicza (2004), który porównuje amerykańskie, niemieckie i angielskie rozważania nad tekstem i dyskursem oraz zestawia je z koncepcjami francuskiej szkoły⁸, w świetle której definiuje, czym są tekst i dyskurs. Następna ze wspomnianych serii – *Oblicza komunikacji 1* (2006) – to zespół publikacji związanych z teoretycznymi zagadnieniami tekstu, dyskursu i komunikacji oraz dotyczących kwestii dyskursu politycznego i reklamowego. Pomocna przy nakreśleniu relacji między tekstem a dyskursem stała się praca Bożeny Taras (2006), która opisuje dyskurs w kategoriach pragmatylingwistycznych, oraz Michała Otrockiego (2006), który definiując dyskurs, przede wszystkim powołuje się na założenia Normana Fairclougha.

Niezbędną lekturą dotyczącą badań z zakresu tekstu i dyskursu jest również książka Janiny Labochy (2008; por. też 1996, s. 49–53). Szczególnie ważne okazały się rozdziały poświęcone nie tyle lingwistycznym teoriom tekstu, co tekstowi w komunikacji językowej oraz dyskursowi jako kategorii tekstuologicznej.

1.1.2. Analiza dyskursu i krytyczna analiza dyskursu

Termin *lingwistyka krytyczna*, jako poprzednik *krytycznej analizy dyskursu*, zaczął być używany pod koniec lat 70. XX wieku przez angielskich językoznawców z University of East Anglia, którzy zakładali istnienie związku między strukturą językową a społeczną (por. Krakowiak 2004, s. 113). Roger

⁶ Należy pamiętać, iż tekst pochodzi z 1998 roku.

⁷ Por. też wnioski na ten temat: E. Szkudlarek-Śmiechowicz (2010, s. 7–8).

⁸ O francuskiej teorii dyskursu pisała też H. Grzmil-Tylutki (2010).

Fowler podkreślał, iż dziedzina ta analizuje „najdrobniejsze detale struktury języka w świetle społecznej i historycznej sytuacji tekstu (...)” (cyt. za: Duszak 1998, s. 65). Częste jednak stosowanie przez językoznawców terminu *analiza dyskursu* na nazwanie analizy tekstów mówionych i pisanych osadzonych w kontekście spowodowało zmianę terminu *lingwistyka* na *dyskurs*. Obecnie termin *analiza dyskursu* używany jest w takich naukach, jak: językoznawstwo, literaturoznawstwo, socjologia, filozofia, psychologia, historia czy antropologia. W związku z powyższym literatura związana z tym pojęciem jest niezwykle obszerna. Wymienię zatem te publikacje, które z perspektywy metodologii były najistotniejsze dla pracy.

Kluczową lekturą dla zamieszczonych w niniejszej publikacji rozważań okazała się książka Anny Duszak (1998). Przedstawiając bardzo bogatą literaturę anglojęzyczną, autorka dokładnie opisuje rozwój badań nad tekstem i dyskursem oraz wskazuje na takie źródła wpływów, jak: retoryka, strukturalizm oraz etnometodologia. Kolejne rozdziały wyjaśniają przyczynę gramatycznego podejścia do tekstu w pierwszej fazie pojmowania lingwistyki tekstu, omawiają wewnętrzną strukturę tekstu, opisują intertekstualne rozwarstwienie dyskursu, a także dotyczą pragmatyki komunikacyjnej i komunikacji międzykulturowej.

Kolejnym ważnym opracowaniem jest praca zbiorowa pod redakcją jednego z prekursorów krytycznej analizy dyskursu – Teuna van Dijka (2001; por. też: 1985, 1989, 1990, 1990a, 1990b i in.). Autorzy poszczególnych rozdziałów książki, oprócz odpowiedzi na pytania, czym jest dyskurs (istotne jest ujęcie samego Teuna van Dijka definiującego dyskurs jako działanie i interakcję w społeczeństwie), skupiają się na zagadnieniach związanych z opisem zjawisk gramatycznych pod kątem ich funkcjonalności w dyskursie, poruszają problem semantyki, stylów i pragmatyki dyskursu.

Istotną publikacją okazał się także artykuł Anny Duszak zatytułowany *Dokąd zmierza tzw. lingwistyka tekstu?* (2002). Rozważania dotyczące analizy dyskursu zostały poprzedzone refleksjami metodologicznymi na temat relacji tekst–dyskurs, a także krótką charakterystyką rozwoju lingwistyki tekstu. Autorka wnioskuje, iż zarówno oba pojęcia (tekst i dyskurs), jak i obie dziedziny językoznawcze (lingwistyka tekstu oraz analiza dyskursu) nie są względem siebie antonimiczne. W dalszej części pracy badaczka omawia relacje wiążące analizę dyskursu z pragmatyką językową.

Wiele tekstów traktujących o analizie dyskursu zostało napisanych przez socjologów. Na uwagę zasługuje artykuł Aleksandry Grzymały-Kazłowskiej (2004). Autorka, charakteryzując lingwistyczne, krytyczne i socjologiczne nurty w analizie dyskursu, skupia się na ostatnim z wymienionych kierunku oraz dokonuje jego oceny na tle pozostałych nurtów. Badaczka podkreśla, co ciekawe, dominację ujęcia lingwistycznego.

Kolejną istotną pozycją jest praca Cezarego Trutkowskiego (2004). Autor artykułu zwraca uwagę na relację między społecznymi reprezentacjami a dyskursem, podkreślając istotę wykorzystania analizy dyskursu w badaniach socjologicznych. W podobnej konwencji utrzymany jest tekst Lecha M. Nijakowskiego (2004). Badacz, skupiając swoją uwagę na dyskursie publicznym, wylicza zalety wykorzystywania analizy dyskursu w socjologii narodowości. Jedną z nich jest stwierdzenie, iż „analiza dyskursu pozwala na badanie wpływu różnego typu mediów na sposoby konstrukcji tożsamości grupowej i promowanie nowych elementów kanonu kulturowego różnych grup” (2004, s. 93).

Opublikowana w 2008 roku książka pod tytułem *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii* (2008) to zbiór prac ukazujących analizę dyskursu jako jedną z metod badawczych w socjologii. Szczególnie istotne dla niniejszej pracy okazały się rozdziały dotyczące relacji analizy dyskursu i socjologii (teksty Marka Czyżewskiego, Pawła Tomanka, Tomasza Krakowiaka, Romana Barczewskiego i Piotra Górskiego).

Najnowszą lekturą dotyczącą analizy dyskursu jest podręcznik zatytułowany *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych* (2011). Książka omawia takie zagadnienia terminologiczne, jak: *tekst*, *dyskurs*, *analiza dyskursu* i *kontekst* oraz przedstawia metody analizy różnorodnych gatunków w mediach (m.in. czaty, SMS-y, e-maile – charakterystyczne dla tzw. nowych mediów, a także filmy dokumentalne, debaty polityczne i przemówienia). Autorzy tej pracy zbiorowej pokazują, że zastosowanie analizy dyskursu do badań wymienionych gatunków przynosi niezwykle ciekawe rezultaty.

Krytyczna analiza dyskursu⁹ jako samodzielna metoda badawcza¹⁰ wyodrębniła się w Europie Zachodniej pod koniec lat 80. XX wieku. Jak wspominają Anna Duszak i Norman Fairclough, „KAD postrzegać można jako rodzinę różnych podejść krytycznych do skomplikowanej relacji między językiem, czy dyskursem, a innymi elementami («momentami») procesów społecznych” (2008, s. 8). KAD, jako interdyscyplinarne podejście badawcze, zakłada więc współpracę z wieloma działami nauk społecznych. Wymienione w stanie badań lektury dotyczące refleksji teoretycznych KAD zawierają zarówno ujęcie językoznawcze¹¹, jak i socjologiczne¹².

⁹ Dalej: KAD.

¹⁰ Wielu badaczy definiuje KAD nie jako metodę badawczą, lecz jako krytyczną postawę itd. Szerzej o tym w kolejnych rozdziałach pracy.

¹¹ Znamienną część prac poświęconych KAD stanowią opracowania anglojęzyczne. Niniejsza praca skupia się głównie na tekstach polskich.

¹² Prace naukowe wykorzystujące tę metodologię do opisu konkretnych zjawisk społecznych są głównie obecne w środowisku socjologicznym, np.: *Europa w polskich*

W 2004 roku ukazał się artykuł Tomasza Krakowiaka zatytułowany *Krytyczna analiza dyskursu jako projekt emancypacyjnej nauki społecznej oraz metoda badania społecznych procesów i struktur*, w którym badacz, oprócz ogólnej definicji i charakterystyki rozwoju KAD, omawia cele i obszary problemowe metodologii. Z kolei 2 lata później Barbara Jabłońska w jednej z publikacji (2006) wyjaśniła założenia metodologiczne KAD w świetle myśli Jürgena Habermasa, Pierre'a Bourdieu oraz Michela Foucaulta, a także krótko przedstawiła zastosowanie KAD w badaniach nad mediami. Kolejna praca tej badaczki (2008; por. też: 2009) podkreśla istotę KAD dla badań socjologicznych oraz koncentruje się na analizie tekstów prasowych dotyczących tematyki nicejsko-konstytucyjnej z wykorzystaniem stworzonego przez siebie obywatelskiego i nieobywatelskiego modelu dyskursu.

Istotnym opracowaniem okazała się publikacja Normana Fairclougha i Ruth Wodak (2006). Badacze opisują teoretyczne źródła KAD, krótko omawiają założenia francuskiej szkoły dyskursu, jak również wskazują na wpływ zmian społeczno-kulturowych na dyskurs.

Analiza tekstu w dyskursie medialnym (Lisowska-Magdziarz 2006) to z kolei ciekawy i przystępny przewodnik pokazujący, jak można wykorzystać KAD do badań nad dyskursem medialnym.

Tekstem omawiającym główne założenia KAD jest także artykuł Marcina Froni zatytułowany *Dyskurs, religia, rytuał. Kilka tropów śladami krytycznej analizy dyskursu* (2007). W kontekście krytycznej analizy dyskursu autor umieszcza także swoje rozważania dotyczące społecznej funkcji religii (szczególnie rytuału).

W 2008 roku opublikowana została praca zbiorowa pod redakcją Anny Duszak i Normana Fairclougha składająca się z trzech części. We wstępie redaktorzy tomu nakreślają istotę KAD. Kolejny rozdział to prace charakteryzujące rozwój tej dyscypliny w językoznawstwie i socjologii. Artykuły następnego segmentu dotyczą wykorzystania metodologii w mediach i głównie są skoncentrowane wokół dyskursu politycznego, natomiast teksty ostatniej części skupione są wokół dyskursów z zakresu polityki społecznej i zarządzania.

Tom pokonferencyjny zatytułowany *Styl – dyskurs – media* (2010) zawiera szereg publikacji dotyczących różnych ujęć dyskursu (część tomu poświęcona dyskursowi jest najważniejsza dla niniejszej pracy). Autorzy charakteryzują odmienne typy dyskursów obecnych w mediach. Artykułem najbardziej związanym

dyskursach (2006), szczególnie zamieszczone tam prace: M. Cackowskiej, M. Mendel, A. Strużyńskiej-Kujałowicz i T. Szkudlarka, a także publikacje J. Gądeckiego (2007) oraz A. Horolets (2006) i in.

tematycznie z pracą jest tekst Anny Duszak¹³ (2010). Badaczka przedstawia językowe źródła stylu w KAD oraz definiuje owo pojęcie stylu (za Normanem Faircloughem) w ujęciu semiotycznym (w mniejszym stopniu w lingwistycznym) jako „dyskursywny aspekt sposobu bycia, tożsamości” (2010, s. 39).

Zainteresowanie naukowców w ostatnich dziesięcioleciach dyskursem zawodziło powstaniem bardzo dużej liczby artykułów nakreślających różnice pomiędzy *tekstem* a *dyskursem*. Przytoczone w stanie badań tytuły publikacji są tylko wybranymi spośród wszystkich, które charakteryzują zjawisko, jakim jest dyskurs. Podobnie jest z *analizą dyskursu*, która ze względu na to, że stosowana jest przez badaczy wielu dziedzin naukowych (językoznawstwo, literaturoznawstwo, socjologia, filozofia, psychologia, historia, antropologia), doczekała się licznych opracowań. Najmniej publikacji teoretycznych powstało na temat *krytycznej analizy dyskursu*. Jest to jednak stosunkowo młoda „metoda badawcza”¹⁴, pomalą odkrywana przez kolejnych naukowców.

1.2. Teksty dotyczące wróżb i magii

Początków magii i wróżbiarstwa należy upatrywać już w zamierzchłych czasach, gdyż ludzie od zawsze pragnęli poznać otaczający ich świat, zrozumieć rządzące nim prawa, a także dowiedzieć się, czy wszelkie niezrozumiałe dla nich zjawiska występujące w przyrodzie mają jakikolwiek wpływ na życie. Człowiek zaczął zatem tworzyć własny system wierzeń, dzięki któremu pragnął zyskać władzę nad zagadkowym dla niego światem nadprzyrodzonym. W czasach starożytnych ludzie wróżyli między innymi z przeróżnych zjawisk atmosferycznych, z lotu ptaków (ornitomacja) czy nawet z wątroby zwierząt ofiarnych (haruspicia), natomiast w XXI wieku istnieje już nieco inna i być może trochę przytłaczająca liczba różnorodnych technik wróżenia. Najpopularniejszą jest jednak astrologia badająca wpływ ciał niebieskich na życie człowieka.

Prac analizujących aspekty werbalne gazet wróżbiarskich jest stosunkowo niewiele. Częściej pojawiają się publikacje językoznawcze dotyczące:

- a) magii językowej, myślenia magicznego oraz funkcji magicznej (Putrament 1962; Doroszewski 1974; Marcjanik 1981; Walczak 1983; Burszta 1988; Dąbrowska 1995; Żylińska 1997; Tarelko, Kozinowa 2001; Tolstaja 2001; Bartmiński 2001; Nowak, Olejnik 2001),

¹³ Por. też A. Duszak (2009).

¹⁴ Por. przyp. 10 na s. 17.